

ЎЗБЕКИСТОН ССР
„БИЛИМ“ ЖАМИЯТИ

Адҳам АКБАРОВ

Жамият аъзоси

ҚАЛБ КУЙЧИСИ

Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг
бирлашган нашриёти
Тошкент — 1965

Акбаров Адҳам.

Қалб куйчиси. [Шоира Зулфиянинг
ижоди ҳақида]. Т., Ўзбекистон ИИ
МКнинг нашриёти, 1965.

38 бет. (ЎзССР «Билим» жамияти
№ 54). Тиражи 19 620.

I. загл.

Акбаров А. Строки сердца.

МУҚАДДИМА

Совет адабиётининг тарихи мамлакатимиз тарихидан ажралмасдир. Владимир Маяковский ва Демьян Бедный, Ҳамза Ҳакимзода ва Янка Купала, Максим Рильский ва Самад Вурғун, Александр Твардовский ва Фафур Ғулом каби бир қанча ажойиб совет шоирларининг шеърлари кўпдан бери турмушимизнинг зарурий бир қисмига айланган, халқ қалбидан жой олиб яшаш ва ишлашимизга кўмаклашмоқда. Доимо олдинги сафда бўлиш, Маяковский ибораси билан айтганда «Кўнгил ва юрак баррикадаларида» туриш — ҳар бир совет шоирининг чин орзу-ниятидир.

Бироқ бу орзу-ният шоир томонидан давр олдидаги юксак масъулият, замондошлари олдидаги буюк бурчни бутун жон-дили билан ҳис қилгандагина амалга ошиши мумкин.

Барча совет адабиёти каби совет поэзияси халққа хизмат қилади.

Мамлакатимизда порлоқ истиқболимиз — коммунизм тантанаси учун қизгин кураш давом этаётган айни шу паллада адабиёт ва санъатнинг роли айниқса ошди.

«Оптимизм ва ҳаётбахш коммунистик идеялар билан суғорилган совет адабиёти ва санъати,— дейлади КПСС Программасида,— катта ғоявий-тарбиявий роль ўйнамоқда, совет кишида янги дунё қурувчисига хос хислатларни ривожлантирмоқда. Совет адабиёти ва санъати миллионларча кишилар учун шодлик ва илҳом манбаи бўлиб хизмат қилиши, уларнинг иродаси, ҳисси ва фикрларини ифодалаши, уларнинг ғоявий бойиши

ва маънавий тарбияси учун восита бўлиб хизмат қилиши лозим.

Адабиёт ва санъатни ривожлантиришдаги бош йўл — халқ турмуши билан алоқани мустақкамлашдан, социалистик воқеликнинг бойликлари ва ранг-баранг томонларини ҳаққоний ва юксак бадийлик билан акс эттиришдан, янги, чинакам коммунистик воқеликни илҳом билан ва яққол гавдалантиришдан ҳамда жамиятнинг олға ҳаракат қилишига тўсқинлик қилувчи ҳамма нарсани фош этиб боришдан иборат».

Совет ёзувчилари партиямизнинг бу доно чақириғига ўзларининг жўшқин ижодлари билан жавоб бермоқдалар. Совет поэзияси ва прозасининг, драматургияси ва публицистикасининг қатор ажойиб асарларида замондошимизнинг энг яхши, олижаноб фазилатлари ўзининг ёрқин, мукамал ифодасини топмоқда. Тўғри, адабиётчиларимиз давримизни ҳамма вақт ҳам тўлалиги билан кўрсатиб беришлари қийин. Бу нарса санъаткорнинг ғоявий чиниққанлигига, унинг таланти ва теран фикр юрита олишига, ҳаётни қай даражада чуқур эгаллаганига боғлиқдир. Лекин биз навқирон давримиз руҳи, унинг коммунистик ҳужумкор нафаси етук ва ёрқин акс эттирилган кўплаб китобларга эгамиз.

Бутун ижодини партия ишига, меҳнаткашларни коммунистик ғоявийлик руҳида тарбиялаш ишига бағишлаган санъаткорлар орасида талантли ўзбек шоираси Зулфия номини биз эҳтиром билан тилга оламиз.

АДАБИЁТ САРИ ЙЎЛ

Кишилар адабиётга ҳар хил йўл билан кириб келадилар.

Биз бадий ижодга киришдан аввал катта ҳаётий мактабни босиб ўтган кўпгина адиб ва шоирларимизни яхши биламиз. Уларнинг ёзувчилик меҳнати одатда «ҳаётий багаж» деб юритиладиган беҳисоб таассуротлар занаси билан озиқлантирилган, бойитилган бўлади. Мазкур адиб ва шоирлар адабиётга ўзларининг бой турмуш тажрибаларини, кундалик ҳаётда шаклланган тасаввурлари ва индивидуал дунёқарашларини олиб келадилар.

Лекин айрим ёзувчилар бошқача йўл ҳам тутадилар. Анча-мунча ижод қилиш қўлидан келадиган, аммо

ҳали ҳаётнинг чигал томонлари сирини тушуниб етмаган баъзи ёш қаламкашлар (аксарияти шоирлар) ўқувчини ўз ёза олиши, маҳорати, формал излашиш ва образлар қалашмаси билан қизиқтиришга шошилишади. Баъзан бунақа асарлар ўз муаллифларига маълум даражада шуҳрат ҳам келтиради, бироқ бу одатда кўп узоққа бормайди. Китобхон адабиётдан жимжимадор, чиройли сўз ўйинларини эмас, гоёвий юксак, салмоқли нарсалар кутади. Адабий асардан ўз фикр, туйғуларига, кайфиятларига жавоб топгиси, ёзувчининг ёрдамида ўзини қуршаб олган воқеликни янада чуқурроқ билиб олишни истайди. Шундай бўлгач, халқ ҳаётидан узоқ бўлган бадий асарлар кўп ўтмай унутиб юборилади.

Аммо ижодда учинчи йўл ҳам бор. Зулфия Исроилова совет адабиётига худди ана шу йўл билан келган.

У ўн беш ёшидан шеър ёза бошлади. Ун етти ёшида илк шеърини тўпламига эга бўлди. Лекин бу китоб ўқувчини унча ҳайратга соладиган эмасди. Ҳаётини тажриба ва билим доираси етарли бўлмаган ёш шоиранинг дастлабки асари китобхон қалбини қитиқламай қолмади. У, гоёт самимий бўлиб, турмуш қувончлари, ёшлик ҳаяжонлари билан сугорилганди. Бу қувонч эса совет Ўзбекистонинда юз берган улғу ўзгаришлар туфайли туғилганди. Орадан етти йил ўтгач, Зулфиянинг иккинчи китоби босмадан чиқди. Етти йил — бу ҳазилакам муддат эмас. Шу йиллар давомида шоиранинг тафаккури, билим доираси кенгайди, воқеа-ҳодисаларга қараши ўткирлашди, кишилар характери ва психологиясидаги оқ-қорани яхши ажратадиган бўлди. Ана шуларнинг барчаси китобда ўз аксини топди.

Зулфиянинг адабиётга келган ўзига хос йўли шуки, шоиранинг ижодий шаклланиши бевосита бой ҳаётини тажрибаларни қўлга киритиб, ўзи етук инсон-гражданин сифатида камол топиши билан боғлиқдир. Зулфиянинг илк шеърларини ўқисангиз, кўз олдингизда тева-рак-атрофда рўй бермиш барча воқеа-ҳодисаларни чанқоқлик ва ҳаяжон билан кузатган ўн етти ёшли қиз қалби бирма-бир намоён бўлади. Кейинги китобларини варақласангиз, ҳаёт тажрибаси тобора ортиб камол топаётган, муайян дунёқарашга эга янги бир киши гавдаланади.

Зулфиянинг дастлабки машқ шеърларидан тортиб шеърдан шеърга, китобдан китобга ижодий ўсганлиги

ва шу билан бир вақтда ўз шахси шаклланганини куза-тиш мумкин.

Дарвоқе, шоира ижодида кўп-нарсга ўзгарди, йиллар ўтиши билан кўп нарсга қайта баҳоланди ва лекин бош масалада Зулфия доимо ўзига содиқ қолди. Бу— шоиранинг ҳаётимиз буюк идеалларига пок ва чексиз садоқати, севимли мавзуи бўлган совет Шарқи хотин-қизлари янги ҳаётини куйлашга содиқлигидир. Зулфия биринчи тўплами «Ҳаёт варақалари» ҳақида сўзлаб, бундай дейди: «Бу тўпламни варақлаб қолганимда, кўзимга ғўрлик ва камчиликлар яққол ташланиб, мени хижолатга солади, лекин шу билан бирга унинг қаҳрамонлари, илгари сурилган факрлар ва туйғулар ҳамон қалбимдан нари кетмаган, ўйлайманки, доимо шундай бўлиб қолади»¹.

Бу калимада Зулфия бутун ижодининг чинакам изчиллиги ва ғоявий йўналишини яхши характерлайди.

1915 йилда туғилган шоира ўтмишда ўзбек хотин-қизларига йўлдош бўлган ғам-алам ва адолатсизликларни ўз кўзи билан кўрмади. Совет ҳокимияти даврида тарбия олган Зулфия революциягача она, опалари тортган «жаҳаннам даҳшатлари»ни одамлар ҳикояларидангина биларди. Бу ҳикоялар унинг ёш қалбига қаттиқ таъсир этарди. Ҳаммадан ҳам шоиранинг «кўзлари алланечук мунг ва ғусса булогига ўхшаб кетган» ўткир қобилиятли, муштипар онаси ўтмишнинг аччиқ жафодийдаси бўлиб гавдаланарди. «У қаноти қайрилган қуш эди, — деб хотирлайди Зулфия. — Онамнинг қанчадан-қанча қўшиқ ва афсоналарни билишига ақлимиз бовар қилмасди. Бу сеҳрли афсона ва дostonлар бизга бениҳоя ҳузур бағишлар, ўзига ром қилиб олар, ҳар сафар янги жилва касб этар эди... Ҳозиргидай замон ва шароитда яшаганда, онам ким бўларди — шоирами, олимами, билмадим. Лекин шуни яхши биламанки, мўъжизалар яратишга қодир, жаҳонни кўзга кенг очувчи, инсонни гўзаллик сари етакловчи сўзга шайдолик ҳиссини менинг қалбимда остона ҳатлаб кўчага чиқмаган оддий ўзбек аёли бўлган онам уйғотганига аминман...»²

¹ Зулфия, Шеърлар. ЎзССР Давлат бадний адабиёт нашриёти, Т., 1963, 8-бет.

² Уша китоб, 6-бет.

Онаси ва бошқа кексаларнинг аламли ҳикоялари ёш Зулфиянинг таъсирчан юрагида бир соф ният, кучли ҳавас уйғотдики, буни у бутун умр бўйи ўзи билан олиб келмоқда. У ўзини эскилик сарқитларидан озод, мустақил, мағрур, янги жамиятнинг фаол ва тенг ҳуқуқли қурувчиси бўлган Шарқ янги хотин-қизи тарбияси учун курашга бағишлайди.

Зулфия мактабни тамомлагач, у партиянинг аҳолини саводхон қилиш тўғрисидаги чақириғини адо этишга юзлаб дугоналари қатори астойдил бел боғлаб киришди. У, хотин-қизлар педагогика техникумига ўқишга кирди. Шоиранинг ҳаёт йўли равшан эди. Унинг мақсади ўз опа-сингиллари дилига билим нуруни сочиш эди.

Бироқ айти мана шу ўқиш йилларида Зулфиянинг бутун ҳис-сезгиларини, бутун ўйларини янги бир завқ — адабиётга бўлган ишқ эгаллаганди. Техникумда ўқиб юрган вақтларида у жаҳон поэзиясининг буюк намуналари билан илк бор танишганди. Билим чашмаси — китоб бўлгуси шоиранинг кўз ўнгида янги бир олам очди: «...буюк Навоийнинг хассос ғазаллари, Фузулийнинг дostonлари, Пушкиннинг биллурдай мусаффо сатрлари, Байроннинг исёнкор шеърлари, ғам-алам билан суғорилган Лермонтов мисралари ва оддий, ammo самимий Некрасов образлари мени борган сари ўзига мафтун қила борди».¹

Уша йиллари Зулфия Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий асарлари билан танишади, таланти ёш ёзувчилардан Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулom, Абдулла Қаҳҳор ва бошқаларнинг ҳикоя ва шеърларини ўқийди. Мазкур ёзувчиларнинг ижоди Зулфияга айтиқса яқин ва тушунарли эди. Улар ёш жиҳатдан Зулфиядан сал каттарoқ бўлиб, асарларида тасвирланган воқеалар қиз қалбидан ўз акс-садосини топарди. Чунки бу асарларда ўзбек халқи ҳаётида рўй бераётган оламшумул ўзгаришлар ҳикоя қилинарди. Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулom, Абдулла Қаҳҳор, Уйғун, Қомил Яшин ва уларнинг бошқа тенгқурлари адабиётга 20-йилларда кириб келганди. Улар баъзи кекса авлод ёзувчиларига, жумладан Абдулла Қодирийга ўхшаганларга хос машақ-

¹ Зулфия, Шеърлар. ЎзССР Давлат бадний адабиёт нашриёти, Т., 1963, 7 — 8-бетлар.

қатли ғоявий изланиш мактабини ўтганлари йўқ эди. Уларнинг дунёқараши шаклланаётган йиллар Октябрь ғоясининг зафарли юриши йиллари бўлди. Кечаги миллион-миллион камбағал, оддий меҳнаткашлар Улуғ Октябрь чақирғи билан ижодий, революцион ишга руҳлантирилганди. Революциядан кейинги дастлабки йиллардаёқ меҳнаткашларнинг бундай мислсиз руҳий кўтаринкилиги экономика ва маданиятнинг барча соҳаларида ажойиб самаралар берган эди. Айниқса революциягача зулм асоратида қолиб келган Урта Осиё халқларининг моддий ва маънавий ҳаётидаги туб ўзгаришлар кишиларга илҳом бахш этганди.

Ҳамид Олимжон, Фафур Фулом ва бошқа ёзувчилар авлодининг ғоявий камол топиши ана шу ўзгаришларнинг ҳаётбахш таъсири остида ўтди. Улар ўзбек адабиётига Ҳамза Ҳакимзода социалистик ўзбек маданияти нурли биносига дастлабки гиштларни қўйиб бўлган пайтда кириб келган эдилар. 1929 йилда душманлар ёвузларча ўлдирган Ҳамза қўлидан ёш ўзбек ёзувчилари кекса авлод вакиллари билан бирга ўзбек революцион адабиёти байроғини олдилар. Ҳамид Олимжоннинг тўнғич шеърлар тўплами оташин Ҳамза ўлган йили нашр қилиниши символик воқеадир. Уйғун, Комил Яшин, Фафур Фуломнинг биринчи китоблари ҳам қарийб шу вақтда босмадан чиқди. Ёш ёзувчилар ўз улуғ муаллими ва мураббийси Ҳамзага умрларининг охиригача шонли революция ишига, коммунизм ишига содиқ қолиш учун қасамёд қилишди. «Менинг катта бир авлодимнинг устози» дейди ҳурмат билан Ҳамид Олимжон Ҳамза ҳақида.

Педагогика техникумининг студенти Зулфия Исроилова, ҳали машқий илк шеърлари устида кечалари ўтираркан, вақтлар ўтиши билан у Ўзбекистоннинг йирик шоирларидан бирига айланишини ва шеърлари жуда кўп тилларга таржима этилишини ўйлаб кўрганмикан? Йўқ, ҳаёлига келтирмагандир. Уни ёзув столи ёнига шухратпарастлик, матбуотда кўринишга қизиқиш олиб келмасди. Йўқ, шоираниннг ҳар бир сатри қалбининг самимий бир ёниши, дилда борини айтиш истаги билан бунёдга келарди. Унга ҳеч ким мавзу ва сюжет бермасди, аксинча унинг ўзи нима ҳақда ёзишини яхши биларди. Зулфиянинг кўзи олдида онасининг нуроний қиёфаси турар, хотирасида ўзбек аёлларининг ҳикоялари

жонланар, ниятида эса турмушни қайта қуришга эркаклар билан баббаравар отланган янги хотин-қизлар фазилатлари гавдалашарди. Унинг қўлида «ўй-ниятнинг ёрқин қуроли қалам ва оқ қоғоз» бўларди. У катта қунт ва чидам билан мана шу «қурол»ни эгаллаб олди. Матбуотда бостириб чиқариш масаласига келсак, Зулфия бу ҳақда бошда ўйламади ҳам. У ҳаддан ташқари камтарин, ёшлигидан ўзига қаттиқ талабчан эди. Зулфия ёзганларини бирон жимсага кўрсатиш мутлақо мумкин эмас деб ўйларди. Фақат бахтли тасодифгина биринчи шеърининг босилишига сабаб бўлди. Ундаги қобилиятни сезиб қолишди, ёш шоира эътиборни ўзига тортди. Тез орада газеталарда Зулфиянинг бошқа асарлари ҳам кўрина бошлади; 1932 йилга желиб «Ҳаёт ва рақалари» шеърини тўплами нашр этилди. Тўплам ҳаммаси бўлиб 26 саҳифа, 19 шеърдан иборат эди. Улар нима ҳақда эди? Бунга жавоб бериш учун тўпламдаги айрим шеърларнинг номини келтириш kifойадир: «Мен иш қизи», «Пахта», «Пионер», «Озод қиз», «Механик Қумри», «Қизил карвон». Ёш шоира Совет ҳокимияти йилларида ўзбек халқи турмушига олам-олам янгиликлар кириб келганини содда, самимий тасвирлаб, революцияни шарафлади, бутун қалбдан, ҳаяжон билан ҳур ўзбек хотин-қизлари гимнини куйлади. Унинг шеърларида реал ҳаёт воқеалари патетик риторика билан қўшиб берилар ва лекин бунинг тагида табиий, яхши орзу-ниятлар, ёшлик гурури мавжудлиги киши қалбини қитиқлар, ҳаяжонга соларди. Китобга кириш сўзни Насрулло Охундий ёзган. Кириш сўз анча пухта, ишонarli ва ёшларга хос принципиал характерда эди. У баъзи шеърлардаги схематизм ҳақида, Зулфияда профессионал маҳорат етишмаслиги тўғрисида гапириб, шу билан бирга: «Шоира ўз қаҳрамонлари образини, ҳар бир вазифани конкрет мисол ва меҳнат орқали кўрсатишга ҳаракат қилади», деб таъкидлайди. Охундий шоиранинг «Механик Қумри» шеърини унинг ижодида катта муваффақият деб кўрсатган эди. «Ёш комсомол ўзбек қизи Зулфия адабиёт йўлига мустаҳкам тушиб олди», дейди у. Бугунги китобхон Зулфиянинг ilk тўплами ҳақида тасаввурга эга бўлиши учун «Озод қиз» шеърдан қуйидаги мисраларни мисол тариқасида келтирмоқчиман:

Мен бир озод қизчаман,
Ҳар чоғ ўйнаб куламан.
Фабрик, завод қўйнида
Меҳнат куйин куйлайман.
Иш сигнали чалинса,
Яшнаб, қувнаб кетаман,
Опил-тапил бошимга
Қизил рўмол ўрайман.

Бу оддий мисралар катта севинч ва ҳаётга бўлган қайноқ муҳаббат ҳисси билан суғорилган бўлиб, ундаги «қизил рўмол» образи китобхонга эрк ва революцион байроқни эслатади.

Биринчи китобнинг ютуқлари комсомол шоирани эсанкиратиб қўймади. У совет санъаткори деган ша-рафли номга муяссар бўлиш учун ҳали жуда кўп меҳнат қилиши кераклигини яхши тушунарди. Зулфиянинг биринчи ва иккинчи китоблари орасидаги етти йиллик танаффусни ана шу улкан талабчанликдан деб қараш керак. Шоира шеърый маҳоратни эгаллаш учун қунт билан ўқиди, ҳаётни ва унинг мураккаб, кўпқиррали томонларини чуқурроқ билишга интилди.

Ҳаётининг ўн йили ажойиб шоир ва инсон — Ҳамид Олимжон билан ҳамнафас ва ҳамқадам ўтгани Зулфия учун улкан мактаб бўлди. «Ириқ шоир, бениҳоя меҳнаткаш, ноёб интизом эгаси, дўстларига меҳрибон, душманларига аёвсиз Ҳамид Олимжон — турмуш ўртоғим, болаларимнинг отасигина бўлиб қолмасдан, айна чоғда уйғун йўлдошим ва сезгир маслаҳатчим ҳам эди. Мен ундан фикрлашни, меҳнат қилишни ва шеър ёзишни ўргандим, унинг ижод мактабида таълим олдим».¹

Ҳамид Олимжон ўзбек совет адабиёти тарихига ўзбек поэзиясини жанговар руҳ билан бойитган, уни шу кунимиз билан боғлашга ҳаракат қилган дадил новатор, социалистик характер, янги инсоний муносабатлар шаклланишини куйлаган оташин шоир сифатида кирди.

Ҳамид Олимжон кам учрайдиган ноёб талантга эга эди. Талантнинг ўзи — ҳали бу етарли эмас. Катта санъаткор бўлиб етишмоқ учун яна зўр меҳнат ва ижодий интизом зарурдир. Ҳамид Олимжонда ана шу фазилатлар етарли мавжуд эди. Зулфия ундан ўзига нисбаган

¹ Зулфия, Шеърлар. ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти, 1963, Т., 9-бет.

бераҳм бўлишни, фикран йиғноқлик, керакли сўзни топмагунча тўхтовсиз изланишни ўрганди. Ҳамид Олимжон ҳам ўзи эришган барча муваффақиятларини у билан бемалол ўртоқлашарди.

Уларнинг бирга яшаш, бирга ишлашлари ҳақида бундай дейишади: Ҳамид Зулфияга ўз ёзув столи, ўз ўрнини бериб, ўзи қўшни хонадаги гилам устига чордона қуриб ўтириб оларди. Уни на бола-чақаларнинг шовқин-сурони, на ўзгаларнинг гаплашувлари ишдан чалғитарди. Ҳамиднинг жойига ўтирган Зулфия эса ўзига яна ҳам талабчан бўларди. Баъзан у ўзини ижодий кучсиз ҳам ҳис қилар, сатрлари бўш, жонсиз кўришиб, энди бошқа шеър ёзолмайдигандай туюларди. Аммо Олимжон билан суҳбатдан кейин «шеър» деган тушунчанинг ўзи шоира учун яна ҳам янги маъно касб этарди. Ана шунда уни фикр ва сезгиларни оддий қофиялаш кабилар қаноатлантирмай қўярди. Шунда у: дунёни ўз кўзи билан, ўз кузатишлари билан кўра оладиган кишигина чинакам шоир бўлиб етишишини аңгларди. Зотан ўқувчини ҳаётга сенинг кўзларинг билан қарашга мажбур этганинг, уни ўзингга батамом ром қилиб ишонтирганингдагина ўзингни шоир деб ҳисоблашинг мумкин.

Зулфия мана шуларни яхши тушунар ва шунинг учун ҳам яна катта қунт ва чидам билан шеър ёзишни давом эттирарди.

Шунга қарамай, Зулфия урушгача бўлган шеърларига ҳозир танқидий қарайди. «Шеърлар ҳам,— дейди шоира илк ижоди ҳақида сўзлаб,— болаларга ўхшаб ер юзида ҳаммаси яшайвермайди; ҳар бир китобнинг чиқиши — бу шоир туғилди деган гап эмас. Урушгача мен икки китобнинг автори эдим, лекин уларда умумий сўзлар, хира образлар, жўн қофиялар кўп эди».¹ Ана камтарлигу, ана ўзига талабчанлик! Шоира урушгача ёзган шеърларини қайта бостиришни ёқтирмайди: у, 1961 йилда Москвада Гослитиздатдан чиққан Танланган шеърлар тўпламига урушгача ёзган фақат бир шеъринигина киритди. Бу «Сенинг мақтовинг» (1938 йил) шеъридир. Мазкур асар ёш Зулфиянинг поэтик тажрибасини ўзига хос умумлаштирган. У республика-

¹ В. Панкинанинг «Зулфия қўшиқлари» мақоласидан келтирилди. «Литературная газета», 1964 йил, 25 июнь.

миз меҳнаткаш хотин-қизларига бағишланган бўлиб, Маяковскийнинг «Қувонаман — менинг меҳнатим қўшиларкан меҳнатига республикамнинг» деган сўзларига ҳамоҳангдир. Шеър қаҳрамони учун шахсий ва ижтимоий манфаат бир-биридан ажралмасдир. У ўзини ҳаётнинг тўла ҳуқуқли қурувчиси, шахсий бахти ва бутун мамлакат муваффақиятларининг қурашчиси сифатида ҳис этади. У ижтимоий бурчни ҳаммадан юксак қўяди. Бу шеър Маяковскийникига ҳамоҳанг бўлса-да, ўзининг поэтик тузилиши, муסיқийлиги ва образлилиги билан атоқли рус шоирининг ёрқин публицистик мисраларидан фарқ қилади. Зулфиянинг шеъри самимий, майин халқ қўшиқларини эслатади.

Сенинг ёш бахтингдай нур тўлиб яшнар
Момиқ пахталаринг далада оппоқ.
Ўргилиб терасан ишда вақтинг чоғ,
Дилингга муҳаббат сизмайин тошар.

Тонг ели эсади сочингни тараб,
Ғайратинг тунлардан яратар кундуз.
Сен чиқач далага, сени кузатиб
Сўнг кетар уйига кўкдаги юлдуз.

Бу сатрларда энди ижодий камолотга эришган Зулфия овози жаранглайди; булардан шоиранинг кейин биз севиб қолган ажойиб таланти фазилатларини — лиризм билан суғорилган дилкаш, муסיқий сасини эшитамиз.

СОВЕТ ВАТАНПАРВАРИНИНГ СУЗИ

Зулфия ўзини шоир сифатида Улуғ Ватан уруши йилларида туғилган ҳисоблайди. Зероки ҳар бир совет санъаткори ўша таҳликали йилларда душман устидан ғалаба ишига ҳисса қўшиб қолишни орзу қиларди. Ўзбекистон шоирлари ёлғиз шу ният билангина яшардилар. Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулум, Уйғун, Мирмуҳсин, Миртемир ва бошқа ўзбек шоирларининг шеърлари жўшқин ватанпарварлик пафоси билан суғорилганди. Улар Ватан ҳимоячиларининг қаҳрамонлигини мадҳ этар, жангчиларни революция самарасини сўнгги томчи қон қолгунча сақлаб қолишга чақирар эди. Бу вазифани ҳар ким ўзига хос ҳал қиларди: Ғафур Ғулум ҳаяжонли поэтик публицистика воситалари орқали шеър ёзар, Уйғунда граждон жўшқинлиги келажак ҳақидаги лирик ўйлари билан қўшилиб тасвирланар, Ҳамид Олимжон

эса ҳақиқий совет ватанпарварлик лирикасининг яхши намунаси бўла оладиган асарлар яратарди.

Уша йиллари Зулфия ҳам ўз сўзи, ўз бўёғини топишни орзу қиларди. У, буни узоқ излаб ўтирмади: бу совет ватанпарвар аёлининг илиқ, шорак сўзи унинг қалбида ўз-ўзидан, табиий ва органик ҳолатда вужудга келди.

Зулфия ўз замондошининг бой ҳис ва фикр дунёсини «Менинг ватаним» (1942) шеърда баён қилди. Бу шеърда уруш кунлари совет кишилари ватанпарварлиги ва қаҳрамонлигининг ҳаётбахш манбалари поэтик кўтаринкилик билан куйланди. Шеърнинг гоёвий жаранги билан композицияси ўзвий боғланиши диққатга сазовордир. Шоира дастлабки бандларда ҳар биримизга яқин дилрабо Ўзбекистон манзараларини чизади: кўз ўнгингизда лолазор, чаман баҳор қирлари, устини қор босган булутли тоғ чўққилари ва бепоён «оқ олтин» далалари гавдаланади. Мазкур лирик сатрларда гарчи куйланаётган давр аниқ айтилмасда, лекин авторнинг воқеликни ҳис қилиши, ҳаётни шодон идрок этиши гап ҳур совет кишисининг меҳнат ва таланти туфайли қайта ўзгарган янги совет Ўзбекистони тўғрисида бораётганидан гувоҳлик беради:

Мен шунда туғилдим, кўрдим дунёни,
Ҳаётга илк қадам кўйганман шунда.
Тилим нутқ топди, кўзим зиёни,
Меҳр ва эрк билан яшардим кунда.

Зулфия ўзига ажиб қанот бахш этган, унинг учун мангу нур, севинч ва покликнинг рамзи бўлган улуғ Ватан ҳақида гоёқ кўтаринки руҳ ва ёшлик муҳаббати билан гапирди.

Мана шунинг учун тупроғим азиз,
Кўзим қорасидай кўраман яқин,
Унинг меҳри, ишқи кезар қонимда,
Мисоли баҳорги ҳаётбахш оқин.

Ана энди шеърнинг ички ҳолати кескинлашади. Шоира энди мамлакатимиз сарҳадларига бостириб кирган, шаҳар ва қишлоқларни ёндираётган душман тўғрисида алам ва нафрат билан сўзлайди. Шеърдаги майин ўйчан оҳанг кучли жантовар сатрлар билан алмашинади. Бу контраст асарга катта таъсир кучи бахш этган. Зулфия дастлабки бандларда завқ билан тараннум қилган улуғ Ватанга муҳаббат ҳар бир совет кишисини

Октябрь ғалабаларига кўз олайтирган ёвузларга қарши беомон курашга чақиради. Шоира ёвдан «қасос олиш» ҳақида, ғалабамиз муқаррарлиги тўғрисида гапириб, ғалаба куни қўлига соз олиб, бутун халқ билан бирга байрамга чиқажагини айтади.

Зулфиянинг «Менинг Ватаним» шеъри катта, салмоқли фикрларга бой. Совет кишиси учун Ватан — бу шунчаки бир географик тушунча эмас. Унинг назарида Ватан — ўзи туғилган, киндик қони тўкилган жойгина бўлмай, балки шонли ғалабалари ҳар бир граждани ўзини ўз ерига хўжайин, шу ер бойликларини яратувчи деб ҳис қилгани орқасида қўлга киритилган қудратли, кўпмиллатли совет давлатидир. Шунинг учун ҳам фашист газандалари социализм мамлакатига ҳамла қилганида ҳар бир совет кишиси зиммасига воят масъулиятли вазифа тушди. Талантли шоирамиз Зулфия социалистик Ватан ҳимоясига отланган халқнинг қаҳрамонона шижоатини зўр ҳаяжон билан куйлади.

Зулфиянинг ўша даврда яратган бошқа бир асари — «Уни Фарҳод дер эдилар» поэмаси ана шу шеърга кўп жиҳатдан ҳамоҳангдир. Поэмага реал факт — фронтда ҳалок бўлган талантли ўзбек артисти Қобил Қори Сиддиқов жасорати асос қилиб олинган. Урушгача Қобил Қори «Фарҳод ва Ширин» музыкали драмасида Фарҳод ролининг энг яхши ижро этганлардан бири ҳисобланарди. Қобил Қори жанглардан бирида оғир яраланди. Қуролдош дўстлари қўлида жон бераркан, Қори ҳаммани ҳайратга солиб, Фарҳод ариясини куйлайди. Зулфия поэмада афсонавий Фарҳоддек қаҳрамон ажойиб ватанпарвар артистнинг ёрқин образини чизади. Қобил Қори ҳаётининг сўнгги дақиқалари тасвирланган мисраларни ҳаяжонланмай ўқиёлмайди киши. Ҳаёт билан видолашар экан, Қори ўзини охирги марта ўз қаҳрамони қиёфасида, саҳнада, нурлар қўйнида ва минглаб тамошабинлар қаршисида кўради. Фарҳод унинг учун ҳеч қачон ҳам бунчалик яқин ва азиз бўлмаган. Қобил Қори ҳам Фарҳод сингари ўз Ватани, унинг озодлиги ва бахти учун курашди. Фарҳоднинг жасорат тўла қўшиғи бу оғир пайтда Қобил Қорининг ўз қўшиғига айланди:

Азиз Ватан, жонажон Ватан,
Керак бўлса қурбон жону тан.
Бахт, эркимиз қолсин деб элда,
Муҳаббатинг, қудратинг дилда,

Кўрсагамиз курашда сабот,
Ёвдан сени қиламиз озод.
Халқим учун, санъатим учун,
Яна жангга кираман бу кун!

Шоира ҳар бир совет жангчиси худди Қобил Қори Сиддиқовга ўхшаб Ватан бахти учун ўз жонини қурбон қилишга ҳам тайёрлигини кўрсатмоқчи бўлган. Афсонавий баҳодир Фарҳодни қаҳрамонликка йўллаган Ватан ишқи бугунги кунда ҳам ҳар бир совет жангчиси қалбида яшайпти, деган фикр бутун поэма мисраларида янграйди. «Ишчи, пахтакор, олим, санъаткор — бари баҳодир», деган хулоса чиқаради шоира.

Зулфия жангчи-фронтчилар қаҳрамонлигини фахрланиш туйғулари ва зўр қувонч билан тасвирлайди. Маълумки, уларнинг қаҳрамонлиги мамлакат ичида туриб, туну кун мижжа қоқмай ишлаб, ғалабамизни яқинлаштирган халқ қаҳрамонлигидан ажралмасдир. Фронт орқасидаги чинакам қаҳрамонлар — хотин-қизларимиз эди. Урушгача Зулфия янги Ўзбекистоннинг озод хотин-қизлари — ўзининг замондошлари ўй ва ҳиссини ифодаловчиси бўлганди. Уруш бошланиб, Ватанимиз осмонини жанг садолари қоплаганда, шоира яна ўз опа-сингиллари номидан гапира бошлади. Даҳшатли уруш аёллар ҳаётига бостириб кирди, уларни эрлари, ака-ужаларидан, севган қаллиғларидан жудо қилди, дам олиш, оилавий ҳаёт севинчини унутишга мажбур этди, улар зиммасига эркакларнинг қийин ишлари тушди. Зулфия ўз шеърларида совет хотин-қизлари уруш мушкулотларини қандай мардонавор енганликларини, Ватани ҳимоя қилаётган солдатларни қай тарзда севги ва назокат билан эслашларини зўр маҳорат билан тасвирлаб берди.

Бу мавзу Зулфия шеърларида турлича ҳал қилинади. Мана, образли, ажойиб «Гуллар очилганда» шеърини (1942) олайлик. Асар қаҳрамони бўлмиш қиз фронтда жанг қилаётган ўз севгилисини у яратган боғда соғиниб кезмоқда. «Ғамхўр боғбонинг қаерда дейман?» — дея мурожаат қилади қиз гулларга бокиб. Шунда мўъжиза юз беради: йигит ўтқазиб кетган ва юрагининг бир парчаси қўшилишиб яшаётган гуллар қизни қўллаб, унга далда беради ва севгани билан шодон учрашувига ишонч туғдиради. Мана бошқа бир «Вафо» шеъри. Бу асар «Гуллар очилганда» шеърига ўхшаш-

роқ. Шеър қаҳрамони фронтдаги ўз севганига йўллаган мактубда баҳор қуёши остида «ўша анҳор бўйи — гул тўла чаман»лигини, «райхонлар кўкариб, атри сочилиб ётгани»ни ҳикоя қилади.

«Ҳар чоқ синглинг билан чиқаман боққа,
Сени кўргим келиб куйганда бағир»,—

деб давом қилади у. Шеър қаҳрамонининг характери мардона, мақсадга интилувчан. Қиз йигит билан учрашувини ўйлаб, бу учрашувни имкони борича тезлаштиришга ҳаракат қилади. Умум ғалабамизни яқинлаштириш учун берилиб ишлайди. У ҳамма соҳада фронтдаги ўз ёрига ўхшашни, жангчи дўсти унинг ўзи ва меҳнатдаги зафарлари ҳақида эшитиб қувонишини иштайди.

Зулфиянинг уруш йилларидаги яхши шеърларидан яна бири «Палак» (1943) дир. Шеър қаҳрамони — ёш қайлиқ. Қадимдан ўзбек одати бўйича, қиз кимнидир севса унга атаб гулли палак тикиши жерак. Палакда ранг-баранг ипаклардан ажойиб гуллар, анвойи «баҳор нусхалари» тасвирланади. Қизнинг қаллиққа бўлган бутун муҳаббати ана шу муҳаббат инъомига сингдирилади. Бироқ бирдан уруш бошланиб, еримиз тинчлиги бузилади. Йигит минг-миллионлаб ўз тенгқурлари билан бирга отга миниб, Ватан ҳимоясига жўнайди. Қиз учун ўша сўлим баҳор кезларидан бахтли хотира сифатида ҳали у тикиб тамомлай олмаган ана шу палак ёдгор қолади. Энди қайлиқ ўз куёви билан бўладиган бахтли учрашув онларини, тўйини ўйлаб палак тикишда давом этади. Душман билан беаёв жанг қилаётган қаллиқ билсин — қиз уни орзиқиб кутади, ҳижронда севги яна ҳам кучаяди, чиниқади.

Уни тика бердим кечалар бедор,
Қаршимда суратинг, тортдим қатимни.
Хаёлимда сенсан доим, азиз ёр,
Ишқинг билан чекдим севгим хатини.

Шеър бошдан-оёқ ғалабамизга ишонч билан суғорилган, у баҳор осмонидай мусаффо, ҳамма синовларни енгиб ўтувчи содиқ, чин муҳаббатни тараннум этади. Шунинг учун ҳам ундаги ҳар бир мисра ажойиб оптимизм руҳи билан суғорилгандир:

Ёвни таом қилиб сен қайтсанг голиб,
Ишқда бирга тепгай биздаги юрак.
Сени қаршилагай қуёшдай ёниб,
Йўлингга кўз тутиб мен тиккан палак.

Зулфиянинг «Палак», «Гуллар очилганда», «Вафо» ва бошқа шеърларида уруш туфайли бир-биридан жудо бўлган икки севишган қалбларнинг чуқур, нозик ҳис-туйғулари ифодаланади. 1944 йилда ёзилган «Сенинг мафтунинг» шеъри ҳам севги темасига бағишлангандир. Лекин бунда мазкур мавзу бошқачароқ таҳлитда ёритилади: шоира ҳали ишқ калимасини ишлатмаган, ёш, тортинчоқ қиз характери ни очади. Шеър қаҳрамони иф-фатли, уятчан, лекин қизларга хос ғурури борлигидан, севгиси ҳақида сўз очган «кўзи қопқора» йигитнинг «ширин сўзлари»га «мен ҳам сени севаман» деб жавоб қиллолмай юради.

Менинг севганимни ҳали билмасдинг,
Танҳо ўртанишдан мен олдим лаззат.
Дилимни кемирган муҳаббат сири
Ўзим ардоқладим ҳам қилдим иззат.

Аммо уруш бошланиб, нозик инсоний сезгилар қаттиқ синовларга дуч келган оғир пайтларда қиз «севгисин йигитга изҳор айлашни уят» санайдиган эски урф-одатни улоқтириб ташлайди. У ўз севгисини йигитдан ёнди сир сақлаш зарарлигини тушуниб етади, чунки унинг яхши кўргани эртагами-индин шинель кийиб, ўз ота ва акалари орқасидан Ватан ҳимоясига жўнаши мумкин эди. «Энди иложим йўқ бўлмайин иқрор»,— дейди қиз. Мазкур шеър ўзининг чуқур лириزمи билангина эмас, балки гўзал психологик тасвири, ёш қалб нозик тебранишларини ифодалаши билан ҳам дилни қиттиқлайди.

Уруш даврида яратилган бу ва бошқа шеърларида Зулфиянинг лирик таланти кенг намоён бўлди. Буларда урушгача шоира шеърларига хос бўлган риторика, умумий сўзлар энди йўқ. Уруш йилларидаги унинг лирик асарлари конкрет бўлиб, ҳар бир шеърда инсон характери, самимий ва чуқур туйғулар очилади. Ана шу конкретлиги билан бу шеърлар ҳар бир кишига яқин ва тушунарли эди. Шеърларда ўша вақтлар совет кишиларининг душманга бўлган нафрати, ғалабага ишончи ва ҳар қандай синовларга бардош бера оладиган чин

севгиси ҳақида гапирилганди. Бу шеърлар фронтдаги жангчиларга ҳам, мамлакат ичкарисида қаҳрамонона меҳнат қилаётганларга ҳам куч-мадад бағишларди. Ўз эри ва қаллиқларини фронтга кузатиб қолган хотин-қизлар Зулфия шеърларидан висол айёмига ишонч мададини олар, «Вафо», «Палак» каби шеърлар ғалабамиз учун фидокорона меҳнат зарурлигини англаб етишга ёрдам берарди. Фронтчи-жангчилар эса ушбу сатрларни ўқиб, ёвуз душманга тағин ҳам кучлироқ ғазаб билан ҳужум қилар эдилар. Ўз севимли кишиларининг садоқати тўғрисида ҳикоя қилувчи лирик мисралардан уларнинг руҳи кўтарилар, қалбларини иситар, мардлик ва қаҳрамонликка ундарди. Ўзбек хотин-қизлари фронтга йўллаган мактубларида Зулфия шеърларини қўлда кўчириб юборардилар, чунки бу шеърлар уларнинг ўз ҳис-туйғу ва ўйларини изҳор этар эди.

Уруш мамлакатимиз халқлари дўстлиги учун зўр имтиҳон бўлди. Барча совет кишиларининг қалби ягона ритмда урди — шунинг учун ҳам кўп нарса турли миллат шоирларининг уруш йилларида яратган асарларини бир-бири билан яқин қилади: грузин Георгий Леонидзе ва белорус Аркадий Кулишев, украин Андрей Малишко ва рус Александр Твардовский ёзган уруш даври шеърлари ўз руҳи ва мотиви жиҳатдан бир-бирига қондош ҳамда жондошдир.

Зулфиянинг асарлари ҳам бошқа совет шоирлари шеърлари билан ўхшашдир. «Палак» шеъри Алексей Сурковнинг «Қиз қайғуси» қўшиғи мотивига яқиндир. Сурков шеърида рус қизи ўз севганини походга кузатаётиб, унинг тамаки халтачасига «қизил ипак билан юлдуз расмини тикади». Бу қўшиқ урушгача ёзилган бўлса-да, фақат уруш вақтига келиб кенг оммалашиб кетганди. Зулфиянинг кўпгина асарлари ҳам Александр Твардовскийнинг «Посылка», Вера Инбернинг «Меҳрибон аёл қўли», Иосиф Уткиннинг «Жонгинам, урушда ярадор бўлсанг...», «Ўзбек қўшиғи» шеърларига ҳамоҳангдир. Зулфиянинг лирик шеърлари билан қўшиқчи-шоир Михаил Исаковскийнинг ажойиб «Қиз қўшиғи», «Рус аёли» ёки машҳур «Чироқ» («Истеҳкомда жангчини кузатди қизча») шеърлари ўртасида ўхшашлик йўқ дейсизми! Мен бу ўринда Михаил Исаковский шеърларини атайлаб алоҳида мисол қилиб кўрсатаялман. Менимча, Зулфия поэзиясининг кўпгина томонлари нафис,

самимий рус лирик шоири ижодига жуда яқиндир. Шеърнинг мусиқий бўлишига, энг нозик инсоний ҳис-туйғуларни чизишга интилиш ва оддий кишиларга катта эътибор — булар икки талантли совет санъаткори — рус Исаковский ва ўзбек аёли Зулфиянинг ижодини бир-бири билан яқин қиладиган омиллардир.

Урушнинг охирги йили Зулфия яна бир шеърин туркум яратди. Бу шоира поэзиясининг чўққиларидан бири ҳисобланадиган Ҳамид Олимжон ҳақидаги асарлардир. Туркумнинг туғилишига Ҳамид Олимжоннинг фожиали ҳалок бўлиши туртки бўлди. Шунини айтиш керакки, Ҳамид Олимжоннинг ўлими — бутун совет адабиёти учун оғир йўқотиш эди. Ҳамид Олимжон хотираси бу ёрқин, ажойиб талантли одамни билиш муяссар бўлган кишилар қалбида мангу яшайди; унинг ҳароратли, жўшқин поэзияси бугунги кунда ҳам китобхонлар қалбини ҳама-ҳамага солмоқда.

Мен Ҳамид Олимжон Зулфия учун энг азиз кишисигина эмас, балки унинг учун талабчан устоз, талантининг тарбиячиси, сезгир ва ғамхўр маслаҳатчи бўлганлигини юқорида айтган эдим. Шунинг учун ҳам Ҳамид Олимжон оламдан ўтгандаги Зулфиянинг ғам-ғуссаси, алам-ситами ғоят беҳадлигини тушуниш мумкин. Шоира ўзоқ вақт ишлай олмади. Аччиқ ёлғизлик алами уни тарк этмади. Кейинроқ бориб у ўз ғами ва қумсашларини самимий, жаъибали шеърларида баён қилди:

Соғинганда излаб бир нишон,
Қабринг томон мен оламан йўл.
Келтирардинг менга бир замон,
Энди ҳар чоғ мён элтаман гул.

...Биз йиғладик тепангда шу кун,
Келдингми, деб кўтармадинг бош.
Айт-чи, сен-ла бахтиёр онлар
Кўрганмидинг кўзимда бир ёш?

Бу ажойиб, юрак сатрлари ўзининг юксак драматизми, ўзининг энг бебаҳо инсоний ҳис-туйғуларни аниқ ва пафосли қилиб берилгани билан қалбни ларзага келтиради. «Кўрганмидинг кўларимда ёш?» шеъри туркумдаги энг аламли асарлардан бири. Бироқ уни диққат бериб ўқилса, шеър қаҳрамонининг ички ҳолати қалб билан сезилса, унда Зулфиянинг бу ғоят мунгли мисралари ҳам ночор пессимизмдан бутунлай холи-

лигини тушуниш мумкин. Шеър қаҳрамони ўз севганининг қабри узра энди у билан қайта сира учраша олмаслиги ҳақидагина эмас, балки ёри билан бирга кечирган шод кунлари, «бахтиёр онлари» тўғрисида миннатдор бўлиб ўйлайди, буларни у унутмайди ва унутишни истамайди ҳам. Ёри унга бахш этган бахт ҳақидаги хотира дарду аламини енгишда куч ва жасорат беради, бу тотли хотира бутун синовлардан омон ўтиб, яна қайноқ ҳаётга қайтишига ёрдам беради.

Зулфиянинг «Баҳор келди сени сўроқлаб» шеъри ана шу бахт хотираси тўғрисидадир. Менинг назаримда, мазкур шеър бутун совет лирик поэзиясининг ажойиб асарларидан бири ҳисобланади. Шеър муҳаббат ҳақида нафис, дилни эзадиган куй янглиғ янпрайди, бу куй оҳангида «баҳор қушларининг овози-ю, аёлларнинг сози», «қишнинг йиғлаши-ю», «тоғ тошларининг қулаши» — бари-бари қўшилиб эшитилади. Ҳамид Олимжон завқ билан куйлаган ранг-баранг, гўзал табиат ўз куйчиси хотираси қаршисида бош эгиб, таъзим қилади ва у куйлаган қўшиқни давом эттиради.

Баҳорга бурканган сен севган элда
Овозинг янгради жўшқин, зарбдор.
Ўлмаган экансан, жоним, сен ҳаёт,
Мен ҳам ҳали сениз олмадим нафас.

Севимли кишиси ҳақидаги хотира шеърӣ туркум қаҳрамони теварак-апрофидаги ҳамма нарсада — табиатда, жовонлардаги китобларда, турмуш белгиларида яшайди. Зулфия нимагаки тегмасин, қаергаки бормасин, ҳамма ерда ёри овозини эшитади, фақат у ҳақда ўйлайди. Дард билан, соғиниш билан фахрланиб ўйлайди. Ҳа, севган кишиси билан фахрланиш ҳисси — бу ҳар қандай ғамни енгишга қодир қиладиган яна бир «ҳаёт аломати»дир. «Ўрик гуллаганда» шеърининг қуйидаги сатрлари ана шу ҳақдадир:

Бунда ҳаёт — илҳом онлари
Қаламингдан тўкилган гавҳар.
Гул бўйини олганда шамол
Рашкка тўлиб тўнган у кўзлар;

Сен тугатгач чанқоқлик билан
Ўқиб мафтун бўлганим ҳаёт.
«Қалай» деган бўлиб термилган.
Кўзларингнинг оташи ҳаёт.

Ана шу равишда Зулфия шеърларидаги ёлғизлик ва қайғу мотиви аста-секин ўлим устидан ҳаётнинг тантанаси мавзуйига ўсиб боради. Одам ҳаётдан кетади, лекин унинг кишиларга келтирган яхшилиги қолади, меҳнати ва талантининг мевалари қолади. Муҳаббати қолади. Унинг орқасидан қолганлар эса, ҳаётни яна ҳам қадрлаши, ардоқлаши ва ҳимоя этиши зарур.

«Эриб кетмагандим севгиндан,
Бўлмаслик-чун бахтингдан жудо.
Бирга қолиш учун сен билан
Куяману, бўлмайман адо».

Зулфиянинг «Не балога этдинг мубтало» шеъридан келтирилган ушбу сатрлар совет кишиси, совет санъаткорига хос бўлган яхлит, ҳаётбахш дунёқарашни акс эттиради.

Г. Владимиров жуда аниқ айтганди: «...агар қалбининг энг азиз, энг ёрқин нарсасидан ажраган, аммо гўзал бу олам ва дўстнинг садоқатига ишончини сақлаб қолган барқарор киши сезгиларини ифодаловчи сўзларни топиш керак бўлса, у вақтда ҳаммадан бурун Зулфиянинг Ҳамид Олимжонга бағишланган ноёб лирик асарларига мурожаат қилиш керак бўлади... Оғир жудолик таассуротлари орқасида вужудга келадиган инсоний кечинмаларнинг барча кўринишини катта аниқлик билан бера билган санъаткорнинг жасорати шундаки, у жудолик аламларини эмас, балки ҳаёт қувончларини поэтиклаштиради, ўқувчини руҳ туширадиган ҳис-туйғулар чангалида қолдирмай, балки уни қаҳрамонликларга илҳомлантиради. Кучли характернинг жозибадорлиги шундаки, у қаҳрамонликни тарбиялайди»¹.

Жуда катта шахсий ғам-ғусса Зулфия кўзига ёруғ, кенг жаҳонни тўсиб қўймади. Уруш ҳали тугамаган, ҳали кўп хотин-қизлар почта орқали мотам рамкасидаги қисқа хатларни олиши турган гап эди. Бунгача ҳам ахир қанчадан-қанча аёл севганидан жудо бўлиш қайғусини портган эди! Зулфия бошидан кечирган ташвишлар уни кишиларга яна ҳам яқин қилди; ўз опа-сингилларининг ғами унга тушунарли бўлганидек, унинг

¹ Г. Владимиров. «Знамя дружбы», Госиздат худ. литературы УзССР, Ташкент, 1964, 118—119-бетлар.

шахсий қайғуси ҳам минглаб хотин-қизларга таниш ва англаширли эди:

Билмайман:

бу совет кишиларисиз
Қайдан олар эдим қалбимга ўтни!

Бу сатрларни Зулфия қарийб ўн йилча ўтгандан кейин ёзди («Юрагимга яқин кишилар» шеъри), лекин шоира буларда ҳаётининг энг қийин дамларида кўмакка келган ўша ҳаётбахш манбани тасвирлайди. Ана шу «халқ муҳаббати», халқ билан қондош-жондошлик унинг қалбини доимо иситиб желди ва яна иситади. Шоир ва инсон сифатида Зулфия катта ҳурмат ва муҳаббатга сазовор бўлаётганининг сабаби ҳам кишилар билан ажралмас бирлигидадир.

Зулфия ҳамма учун қувончли бўлган 1945 йил ғалаба кунларида «Ғолиблар қайтганда» шеърини ёзди. Шоира мазкур шеърда энг яқин кишилари жангда ҳалок бўлган хотин-қизлар ҳақида гапиради. У, ҳижрон азобларини бардош ва меҳнатда жасорат билан енгиб ўтган ватанпарвар совет аёлининг нурли, пок қиёфасини чизади. Шеър қаҳрамони қўлда гули билан ғолиб жангчиларга пешвоз чиқади. У, шу пайт бутун совет халқи унинг-ла ёнма-ён кетаётганини, дарду аламларини қўшилишиб бирга тортишга тайёр турганлигини яхши билади; эл-юрт унга ёрдам бериши, қўллаб-қувватлаши ва халқ бахти деб қурбон бўлган минглаб қаҳрамонлардан бири унинг севган ёрини миннатдорчилик билан хотирлашини тушунади. Бу шеърда ҳам ҳаётга ўша ошиқлик, ўша жасорат ва совет турмуши юксак идеаллари тантанасига бўлган ўша мустаҳкам ишонч бор.

ТИНЧЛИК ВА МЕҲНАТ ҚУШИҚЛАРИ

...Уруш момақалди роқлари тинди. Тинчлик ва бахт офтоби Ватанимиз кўкида яна ҳусн-жамолини кўрсата бошлади. Шу вақтлардаги ҳар бир совет кишисининг ҳис ва туйғусини Зулфия «Юртимни куйлайман» деб аталган кичик лирик поэмасида тўлқинланиб куйлади. Асар худди тонгги қуёшнинг ҳаётбахш нурлари билан йўғрилгандай. Унда шоира совет халқининг тинч-осуда меҳнатини улуғлайди, ҳар бир совет кишиси қалбида

яшайтган бахт ва муҳаббатга чанқоқлик тўғрисида сўзлайди. Шунча жудоликлар, шунча ташвишу қурбонлар эвазига қўлга киритилган тинчлик тагин ҳам азиз ва мўътабар бўлди. Шу туйфайли ҳам поэма қаҳрамони қушлар майин саси, кумуш ариқлар шилдирашига завқу шавқ билан жулоқ солади, «нурга тўла» ҳар яшил япроққа суқланиб боқади.

Ҳа, ранг-баранг ажойиб ҳаёт яна ўз изига тушиб олди; уруш машаққатларини бошидан кечирган одамларнинг ҳар бир кунини — бу нур ва севинч байрамидир. Мана, осуда ер юзида яна қувноқ қўшиқлар янграб, шаҳар ва қишлоқларда тўй-тамошаларнинг жарнай-сурнай овозлари эшитила бошлади. Зулфиянинг 1946 йилда ёзган «Келин» шеъри инсон толен ҳақида, офир жангларда қўлга киритилган бахт ҳақидаги жарангдор, гўзал қўшиқдир. Зулфия бу шеърда уруш тўғрисида ҳеч нима демайди, бироқ асар бошдан-оёқ ёшларга: муҳаббатни асранг, шодликнинг қадрига етинг, сизга насиб бўлаётган бу бахтга эришолмай-оламдан ўтганларни унутманг, улар сиз ҳаётнинг «олтин йўлларида» беамалол юра олишингиз учун жонларидан кечишган, деяётгандай туюлади.

Зулфия урушдан кейинги даврда ёзган шеърларида ўз замондошлари, совет кишиларининг ҳис-туйғулари дунёсини куйлайди. Унинг қаҳрамонлари Ватан шарафи йўлида фидокорона меҳнат қилиш иштиёқи билан яшайди. Биз шоира шеърларида оташин ватанпарвар пахтакорлар, чорвадорлар, чўл ва саҳроларни ўзлаштирувчилар билан танишамиз. Уларнинг ҳаёти партиянинг улуг ғоялари билан ёритилган; шоира ана шулар буюк давр олдида нечоғлик фидокор, ўз масъулиятини юксак ҳис этган ҳолда ишлаётганини кўрсатади.

Совет кишиларининг эркин меҳнати Зулфия ижодида эсда қоладиган, ёрқин сапрларда тараннум этилади. Совет адабиёти жаҳон маданияти тарихида биринчи бўлиб бадний ижоднинг олижаноб мавзуи сифатида меҳнат темасига мурожаат қилди. Максим Горький ёзувчиларнинг Бутуниттифоқ I съездида бундай деган эди: «Китобларимизнинг асосий қаҳрамони қилиб биз меҳнатни, яъни меҳнат процесслари ташкил қиладиган, ҳозирги замон қудратли техникаси билан қуролланган, шу билан бирга меҳнатни санъат даражасигача кўтариб, уни анча енгил, фойдали қила билган инсонни тан-

лашимиз керак. Биз меҳнатни ижод деб тушунмоғимиз керак»¹. Меҳнатни ана шундай мақсадли онгли ижодий иш деб тушуниш Зулфия поэзиясига хос нарсадир.

Келажакка интилиш, коммунизм юксак идеалларига садоқат, ҳаётни янада бой, тўзалроқ қилишга уриниш — Зулфия лирик қаҳрамонларининг характерли хусусиятидир. Улмиш поэзияси бунақанги қаҳрамонни етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган ва билиши ҳам мумкин эмасди. Индивидуализм руҳи билан, инсоннинг капиталга боғлиқлиги руҳи билан суғорилган ҳозирги замон буржуа адабиётида ҳам бундай қаҳрамон бўлиши мумкин эмас. Бу борада америкалик таниқли танқидчи Стенли Кофманнинг эътирофи айниқса характерлидир. Мана, у ҳозирги замон америка модернист шоирларидан бири Рендал Жерелл ҳақида нима дейди: «Унинг поэзиясида олам тунги даҳшат, болаларнинг қўрқинчли босинқирашидай тасвирланади. Бу оламда ёвуз қонунлар ҳукм суради ва инсон учун унинг ўзидан бўлақ тоқори ва адолатлироқ суд топилмайди». Бундан ортиқ ҳам иқроор бўлиш мумкинми! Азоб-уқубат ва иродасизликни тарғиб қилувчи мазкур индивидуалистик поэзия ҳақиқий халқ турмушидан қанчалар узоқ!

Зулфия поэзиясининг қаҳрамони бошқа фикр, бошқа ният билан яшайди. Шоиранинг 1961 йилда Москвада босилган Танланган шеърлар тўпламида «Хаёллар» ва «Чоржўй-Қўнғирот» шеърларининг ёнма-ён туриши бечиз эмас. Улардаги ҳаётний материал бир-биридан бошқа-бошқа бўлса ҳам, лекин ҳар икки шеър кўп жиҳатдан ўзаро ўхшашдир. Бу шеърларда Зулфия романтик ва яратувчи бўлган янги совет кишиси қиёфасини чизади.

Эй хаёллар, елдай сездирмай
Келасизу, чулғайсиз ўйим,
Ҳатто безган чоғда ҳам ғоят,
Кўксингизга ташлайман ўзим, —

дейди Зулфия «Хаёллар» шеърда. Бироқ биз хаёллар ҳар хил бўлишини яхши биламиз. В. И. Ленин Гоголнинг Маниловга ўхшаб хомхаёл сурадиганлар устидан аёвсиз кулгани, уларга конкрет тажриба ва билимга

¹ М. Горький. Собрание сочинений в 30 томах, т. 27, Гослитиздат, М., 1953, стр. 320.

асосланган таъсирчан, реал хаёлни қарама-қарши қўйганлиги эсимизда. Зулфия учун хаёл бу воқеликдан узоқ «тулхаёллар» эмас, пунинг учун хаёл — актив ҳаракат қилиш, дунёни амалий қайта қуриш стимулидир. Шоира хаёл тўғрисидаги ўз тасаввурларини «Чоржўй-Қўнғирот» шеърида ҳам баён этади. Шеър қаҳрамонлари чўлда трасса ўрнатаётган беш қидирувчилардир. Уларнинг йўллари оғир, албатта. Зулфия буни хаспўшламай, қидирувчилар босиб ўтган ҳар бир километр жасорат эканлигини кўрсатади.

Бир дамда саҳрони тутди тўпалон,
Қум тўла бўроннинг ошди ҳуриши.
Таппа ерга ётди беш нафар одам,
Зўрайди қумларнинг саваб уриши.

Хўш, бу одамларни олға ундайдиган нарса нима? Қаҳрамонликнинг тиним билмас романтик чанқоқлиги-ми? Ёки балки буржуа адабиётининг кўпгина асарлари қаҳрамонлари учун характерли бўлган кўр-кўрона фанатизмми? Йўқ, дея жавоб беради шоирамиз, чунки забт этувчилар мардлик ва жасоратининг манбаи — совет кишиси табиатининг ўзида мужассамдир; совет кишиси ўзини бутун борлиги билан халқники ҳис қилади, у ўзининг ҳар бир иши, ҳар бир қадамини шонли коммунистлар партияси қўйган мақсад нуқтаи назаридан ўлчайди. Совет кишиси ўз меҳнати халққа зарурлигини билса, у ҳар қанча синовларга, ҳар қандай қийинчиликларга бардош беришга тайёрдир.

Бошланди муқаддас меҳнат эртаси,
Жиддий иш бошлади бешовлон тегик.
Ўлчаниб, ўрганиб қозиқ қоқилди,
Трасса чўзилди нурдай тўғри, тик.

Олтибой ўрнатган қозиқлар бўйлаб
Ҳаёт олиб келар ижодкор насл.
Чўлда чаман унар, ҳаёт гуркирар,
Бошланар шу зайл янги бир фасл.

Шеърни хулосаловчи бу мисраларда муҳим бир фикр илгари сурилган. Зулфия коммунизм қурилиши совет кишиларидан ҳали талай қаҳрамонлик, мардлик ва ирода талаб қилишни уқтиради. Порлоқ истиқбол ўз-ўзидан келмайди. Бунинг учун жонбозлик билан мардонавор курашмоқ керак.

СЕВИМЛИ МАВЗУ

Аввалги йиллардагидек, урушдан кейинги давр Зулфия ижодининг марказида янги совет хотин-қизлари образи турди. Шоира талантининг ўзига хос томони — у хотин-қизлар ҳақида гап бошлагудек бўлса поэтик овози алоҳида майин ва самимий жаранглай бошлайди. Нима учун шундай? Бунга Зулфиянинг ўз сўзидан жавоб топамиз: «Ҳар бир шоирнинг ўз сози, ҳар бир қушнинг ўз овози бор дейдилар. Мен шеърларимнинг бир мавзу атрофида чекланиб қолишини истамайман: йиллар ўтиб борапти, юрагим тўридан жой олган дугонам, тенгқурим, гўзал ва оқила, садоқатли ва вафодор оддий ўзбек аёлининг турмуши мени илҳом чашмасига йўллайди, ўзининг шоирона ифодасини талаб қилади»¹.

Эркаклар билан ёнма-ён туриб янги жамият қураётган тенг ҳуқуқли, мағрур совет хотин-қизлари образи Зулфия шеърларида ўзининг бутун кўпқирралиги билан, ўзининг маънавий бойлиги ва шарафли меҳнати билан намоён бўлади. Уқувчи кўзи олдидан хотин-қизларнинг қатор ёрқин образлари ўтади. Мана, чўпон қизи ёш зоотехник Ойжамол. У ўз касбига қалб кўрини бериб ишлайди. Тадбиркор, ишбилармон бу қиз ҳамма вақт ўртоқларига ёрдам қилишга тайёр. Чўпонлар бу ақлли қизнинг маслаҳатларини ҳурмат билан эшитишади. Мана унинг теримчи Гулшан ва Ойша исмли ёш сингиллари. Зулфия «Икки ўртоқ» шеърининг қаҳрамонлари характерини аниқ ишончли деталларда тасвирлайди: Гулшан камгап ва гўзал, Ойша эса ўктам ва ҳаракатчан. Уларнинг сеvimли меҳнати шоду ҳуррамлик ва поэзия билан ҳамнафас. Қизлар пахтазорда жавлон уришади. Зулфиянинг ёш қаҳрамонлари учун шахсий бахт, келажак ҳақидаги орзу, илк муҳаббат, оналик қувончи кабиларнинг ҳаммаси улар ўз қалб ҳароратларини бағишлаётган ишдан ажралмасдир. «Она» шеърисида шоира ғайратли, ишчан ёш аёл — колхоз раиссининг образини яратади. Раисанинг кишилар билан ва кишилар учун ўтган бутун ҳаёти жонажон колхозининг яна ҳам тўқ-бадавлат бўлиши тўғрисида ғамхўрлик қилишдан иборат. Кундузлари у ўз гўдагини севиб эми-

¹ Зулфия. Шеърлар, ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти, Т., 1963, 8—9-бетлар.

зиб, яна пахтазорига, меҳнат қучоғига шошилади. Яқиндагина она бўлган у аёл тор оилавий «бахт» билан ўралиб қолмади, аксинча меҳнатга яна ҳам берилиб кетди. Фарзандли бўлгач, «Она ўйлар колхозни, элни, юрти ишқи дарёдай жўшиб», «Оқшом чўккан улкан пахтазор шу гўдакдек кўзи нурида». Бу гўзал образда бугунги совет хотин-қизларининг ажойиб қалби мавж уриб турибди. Шеър образли мисралар билан бундай яқунланади:

Ухлаб кетди дала ва гўдак,
Она бедор салқин сўрида.
Орзуларин этар тарбият
Ленин ёққан машъал нурида.

Мазкур шеър совет лирик поэзиясининг етук намуна-наседир. Янги инсоннинг бутун маънавий бойликларини, унинг ҳаётининг бутун тўлалиги ва кўп қирраларини очиб кўрсатишга даъват қилинган совет лирикаси индивидуалистик шоирлар, декадентлар, буржуа адабиёти вакиллари иш кўрган «соф» поэзия тушунчаларига мутлақо зиддир. Маяковскийдан кейин совет шоирлари лирика уфқларини кенгайттирдилар, яъни инсоннинг энг нозик шахсий кечиринмалари билан бирга, лирикада унинг давр ҳақидаги юксак ўй-фикрлари, меҳнати ва бутун социалистик воқелигимиз акс эттирилади. Зулфиянинг лирикаси ана шу буюк хислатга ёрқин мисол бўла олади. «Шоир шеърларида,— деган эди Михаил Исаковский,— фақат унинг поэтик маҳорати, у ё бу ҳаёт ҳодисаларини поэтик формада айта олишгина эмас, шу билан бирга, буларда шоирнинг ўз характери, шахси ва индивидуал инсоний фазилатлари ҳам муқаррар равишда намоён бўлади»¹ (тагига автор томонидан чизилган — А. А.). Бу сўзларни тўла равишда Зулфия поэзиясига нисбатан қўллашимиз мумкин. Совет даврида ўсиб балоғатга етган, коммунистлар партияси тарбиялаган шоира ўз шеърларида воқеа, ҳодисаларни шоирона қайд қилувчигина эмас, йўқ, унинг ҳар бир қаҳрамонида ўз қалбининг бир бўлаги сингдирилган бўлиб, буларда турмуш ҳақидаги ўз тушунча, дунёқарашлари ва инсоний фазилатлари ифодаланади. Шу-

¹ М. Исаковский, «О поэтическом мастерстве», М., «Советский писатель», 1960, стр. 13.

нинг учун ҳам тасвир этган кишилар образи тўлақонли, ҳаётий реал бўлиб чиқади.

Зулфиянинг оевимли қаҳрамонлари бақувват, иродали ва талантли совет хотин-қизларидир. Шоира ўзбек совет хотин-қизларининг фақат ташқи қиёфасинигина кўрсатиб қолмасдан, совет кишисига хос барча яхши томонларни ўзида мужассамлашгирган характернинг тўғилиши жараёнини беришга ҳаракат қилади. Бу борада «Ўша қуёш парчаси эди...» шеъри характерлидир. Асар қаҳрамони бундан кўп йил бурун, ёшлигида отасининг қаршилигига қарамасдан паранжисини ташлаган, «тушунчаси нур олиб», «кўзлари бахмал каби чарақлаб», «ўзини янги ҳаётга отган» қиз эди. Қизни бундай жасоратга ундаган нарса улуг Ленин ва большевиклар партияси ёққан адолат қуёшидир. Бу қуёш қизнинг бутун ҳаёт йўлини мангу ёритиб туради. Мана у ҳозир анча ёшга бориб қолган бўлишига қарамай, бу ўчмас ёлқин унинг кўзларида порлар ва уни ўчира оладиган куч жаҳонда топилмайди. Бир вақтлар қизининг паранжи ташлашини лаънатлаган ота энди «Қизи дилин шер қилган оташ ўша қуёш парчаси» — Октябрь революцияси эканлигини яхши билади. Шоира ана шундай кучли, эсда қоладиган тиниқ образ орқали кишини қайта яратган, унга қанот бериб, бутун ҳаётини ёритиб турадиган буюк революцион ғоялар тўғрисида завқланиб гапирди.

Зулфиянинг «Ўша қуёш парчаси эди...» шеъри «Март тонгида» шеърига анча яқин туради. Унинг қаҳрамони бахтиёр ўзбек халқининг талантли қизи, «табиат сирини фош этиб, хазиналар қонини очган» профессор аёлдир. Автор бу шеърида қаҳрамоннинг таржимаи ҳоли билан бизни таништириб ўтирмайди, балки унинг ҳозирги ҳаётининг характерли бир бўлагини чиройли қилиб тасвирлайди; шеър худди уста рассом қўли билан қаламда ишланган аниқ ва жонли расмга ўхшайди. Бу расмдаги ҳар бир деталь асосий масалага — қаҳрамон характерини очишга қаратилган. Жувоннинг «сочларида ёнган шуъла», «тоғ кўксини кесган нигоҳлари» ҳам, «Зафаридан хабар бермоқ-чун дарсхонасига шошиши», «Сочин сочиб пешонасига шаббоданинг эсиши» ҳам, «Оппоқ тоғлар қори ярқираб, тантанада тонгни кутиши», «Тошкент узра эсиб ел ҳур-ҳур, қанотида қўшиқ желтириши» ҳам — ҳамма-ҳаммаси эсда қолади. Бу штрихлар

бирга қўшилиб, асар қаҳрамонидаги куч, ғайрат ва сабот уни юксак фазилатларга олиб келганини кўрсатади.

Аmmo Зулфия янги совет хотин-қизлари характери-ни куйлаш билан бирга, ҳали ҳаётимизда мавжуд айрим эскилик сарқитларидан ҳам кўз юммайди. Чунончи, иродали, мағрур ўзбек хотин-қизлари образлари қатори, унинг шеърларида паранжи ёпинган заифа ўтмишнинг қайғули соясидай кўзга ташланади. Шоира бундайларга жони ачиб мурожаат қилади. Унинг шеърларида шу мавзудаги баъзи бир асарларга хос фельетоннамо «Фош этишлар» йўқ. Зулфия ўз қарши-сида кўрқитилган, ўтмишнинг ваҳший одатларига кўр-кўрона ишонувчи ожиза ва шу билан бирга тарбияласа бўладиган одам турганини билади. Лекин у бундай аёл-ни ўз бошидан кечирган фактлар, самимий сўзлар билан ишонтириш, қайта тарбиялаш мумкинлигини тўғри англайди. Зулфия шундай сўзларни топа олади ва ўз қаҳрамони учун астойдил курашади. Унинг ҳаяжонли, юрак сўзлари («Паранжисини ташламаган хогин» шеъри) юксаридаги каби қолоқ аёлларга таъсир кўрсатмай иложи йўқ.

...Зулфиянинг Совет Шарқи хотин-қизларига бағишланган шеърларини ўқир эканман, ҳар сафар ёдимга Бухорода бир чолдан эшитган афсона келади.

Жазирама ёз кунларининг бирида кўҳна Бухоронинг тор, гавжум кўчаларини айланиб юрардим. Йўлнинг ўзи мени қачонлардир Бухоро амири фармони билан қазилган Лабиҳовузга олиб чиқди. Ҳовуз бўйида юз йиллик йўғон тут дарахтлари эгилиб ётарди. Бу дарахтлар кишиларнинг биргина эмас, бир неча авлодини кўрган. Ана шу дарахтлардан бирининг тагида жимгина осмонга қараб, нимагадир тикилиб ўтирган оппоқ соқолли бир чолни кўриб қолдим. «Ота, нима қияп-сиз?»,— деб сўрадим ундан. «Жим,— деди шивирлаб чол,— сеҳргар қушнинг сайрашини эшитяпман». Ҳовуз бўйи жимжит эди, лекин чол кўлини қулоғига қўйиб, фақат унинг ўзигагина эшитилаётган қандайдир товушга диққат билан қулоқ соларди. «Наҳотки эшитмаётган бўлсанг?—сўради мендан чол.— Яхшилаб қулоқ сол. Дилни мафтун қиладиган бу сеҳргар овозни эшитмаяпсанми?» Мен диққат билан қулоқ солдим, бироқ шаҳарнинг узоқ жойларидан келаётган шов-шувдан бўлак ҳеч нарсани эшитмадим. Чол менга тикилиб қаради: «Энди

эшитяпсанми?». «Йўқ, ҳеч нарсани эшитмаяпман»,— дея очиқ-ойдин тан олдим. «Қўлингни қулоғингга қўйиб, бутун борлигинг билан тингла». Мен яна қайта тинглаб кўрдим. Лекин минг афсуски, ҳеч нарса чиқмади! «Қани, энди-чи?»— сўради чол. Мен уни хафа қилгим келмай, чиндан ҳам қандайдир қуш овозини эшитаётганлигимни айтдим. Чолнинг чеҳраси ёришиб кетди, жилмайди. «Ҳа, ана,— деди у.— Ҳозирги ёшлар биздақа қарияларга у қадар ишонишмайди. Сен ана шу қуш овозини биринчи эшитдинг. Бу қуш тарихини биласанми?».

Сўнгра чол менга авлоддан-авлодга ўтиб келаётган, халқимиз маънавий гўзаллиги, қалбий покизалигини ҳикоя қилувчи ажойиб бир афсонани сўзлаб берди.

Бу қадим вақтларда — бундан юз йил бурун бўлиб ўтган экан. Бухорога яқин кичкина бир қишлоқда камбағал бир деҳқоннинг ёш қизчаси яшаркан. Қиз ниҳоятда гўзал бўлиб, унинг қўли гул, нима иш қилса—шуни гуллатиб юбораркан. Бироқ табиатнинг қизга қилган энг катта инъоми — унинг янгроқ, тонгдаги булбул сайраши каби ёқимли, майин овози экан. Қиз қўшиқсиз яшай олмас экан. У сув олиб келишга чиққанида, уй йиғиштираётганида, ўтин тераётган ва укаларига овқат пишираётганида қўшиқ айтаркан. Овоз чиқариб намоз ўқишдан бошқа ҳамма нарса гуноҳ ҳисобланса-да, лекин ота қизини ҳаддан зиёд яхши кўрганлигидан, у ашула айтаётганида ўзини гўё эшитмасга соларкан. Кунлардан бир кун қайғули ҳодиса рўй берипти. Қишлоқдан бир катта бой ўтиб кетаётиб, гўзал қизни кўриб қолипти, унинг очопат кўзларида ҳирс тўла олов ёнипти. Уша кун қизнинг отаси ёнига бойнинг икки югурдаги келиб, бой қизни ўзига хотинликка олиб кетишини маълум қилишипти. Қизнинг ота-онаси аччиқ кўз ёши тўкиб, якка-ю ягона қизини олиб кетмасликларини ялиниб сўрашипти. Бироқ бой югурдаклари хўжайиннинг буйруғини бажаришлари лозимлигини айтиб, сўзларида қатъий туриб олишипти. Бой қиз учун жуда кўп қалин тўлашни, борди-ю қизнинг ота-онаси розилик бермаса, уларни раҳмсиз жазолашни тайинлаган экан.

Ана шундай қилиб, қиз Бухородаги бой уйига келтирилипти. У эртадан кечгача бойнинг бошқа хотинлари қатори эр хизматини қилиб, бўш вақтларида эса «бойга худодан узоқ умр тилаб», намоз ўқиши керак экан. Ке-

чалари қиз юм-юм йиғларкан. Ҳаммасидан ҳам ёмони— шўрлик қизга бой ашула айтишни таъқиқлаб қўйипти. «Сенинг ашуланг менинг уйимга фалокат келтиради,— депти бой.— Аёл киши овоз чиқармай, итоаткорона ўтириши керак. Қамбағал отанг кулбасида эмас, менинг уйимда яшаётганлигининг ўзи бахт!».

Аммо қиз қўшиқсиз яшай олмасди. Уни жазолайдилар, оч қолдириб қийнайдилар, натижада қиз қисқа бир вақтнинг ўзида сочлари оқариб кампирга ўхшаб қолипти. У узоқ кечалари ўринда мунгли ашулалар айтиб ётиб, юрагини бўшатаркан. Бир кун бой: «Агар овозингни ўчирмас экансан, сени ер остидаги муз соғона ичига қамаб, устидан суваб ташлаттираман. Ана шу ердан овозингни ҳеч ким эшитмайди» депти. Бу бойнинг қизга айтган охириги сўзи бўлипти. Эрталаб одамлар ярим кечада қиз ўзини амир ҳовузига ташлаганлигини эшитишипти. Шуниси қизиқки, ўшандан буён ҳовуз бўйидаги тут дарахтларидан бирида аллақандай кўринмас қуш пайдо бўлипти. У гоҳ булбулга ўхшаб сайраб, гоҳ қиз ҳаёти учун интиқом олишга чақираётгандек қаттиқ овоз чиқараркан. Бой бир неча бор бу сеҳргар қушни тутиб келишни буюрипти. Бироқ ҳеч ким бунинг урдасидан чиқа олмапти. Қуш йўғон дарахтнинг шохлари орасига беркиниб олиб, илгаригидек сайрай берипти.

Мана ўшандан бери бир неча ўн йиллар ўтди, бой ва унинг югурдаклари аллақачонлароқ ўлиб кетишган бўлса ҳам, Лабиҳовуз бўйида ўша сеҳргар қуш сайраши ҳамон эшитиларкан. «Бу — қизнинг юраги куйлаётгани,— деди чол.— Бу узоқ ўтмишнинг аламли дамларини, энди ҳеч қачон орқага қайтиб келмайдиган мусибатли ҳаётни эслатади. Мана у яна сайрай бошлади, эшитяпсанми?» Мен қайтадан қулоқ солиб кўрдим ва шу зум қандайдир қушникига ўхшаш бир сеҳрли овоз қулоғимга чалинди. Чол юқоридаги воқеани менга ҳақиқатдай чиройли қилиб сўзлаб берганидан мен бу овозга чиндан ишондим.

Бу ҳикоя менинг хотирамда ҳамон сақланиб келади. Яқинда мен Ҳалима Носированинг «Қуёш Шарқ устида» китобини ўқиётиб, чол ҳикоясини эсладим. Китоб ҳам кўп жиҳатдан ўша афсонага ўхшаб кетади. Фақат бу китоб билан чолдан эшитган ҳикоям ўртасидаги фарқ — Ҳалима Носировада қаҳрамон пировардида ўз муроди-мақсадига эришади. Зулфиянинг кўпгина шеър-

лари ҳам ана шу афсонага қай жиҳатдандир ҳамоҳанг сезилади. Совет Шарқи хотин-қизларининг бахтли ҳаёти ҳақида ёзар экан, Зулфия доимо Шарқ аёлларининг бу бахтга эришиш йўли нақадар оғир бўлганини, бу йўлда тўғаноқ бўлиб турган эскилик сарқитларига, ўтмишининг раҳмсиз қонунларига қарши курашиш учун мислсиз жасорат кўрсатилганини, баъзан ҳатто қурбонлар берилганини ёдидан чиқармайди.

Ўтмиш... У энди мутлақо қайтмас бўлиб ўтиб кетди. Бироқ ўша қора кунларни унуттиш мумкинмикин?

Сомон йўлидан ҳам узоқ йўл босдинг,
Нелиб етушгунча сен бу ҳуқуққа.
Қанча жон, қанча қон, умид; истездод;
Қанча турсунойлар чўкди қудуққа.

Не-не машаққатли йўлларни босиб
Чиқолдинг зулматдан ғолиб, саломат.
Тунингга нур киргач, дилингда ҳаёт,
Заҳил юзларингга чиқди малоҳат.

Хрестоматия тусига кириб қолган бу сўзлар Зулфиянинг «Дўстимга» шеъридан олинган. Шоира бу шеърда революция туфайли озодлик ва тенг ҳуқуққа эришган ўзбек аёлининг умумлашган образини тасвирлайди. Кўпчилик шоирлар бу мавзуда қалам тибратишган, ammo Зулфия ижодида бу мавзу жуда яхши чиққан. У, революциянинг улкан ғалабаларидан бири — хотин-қизлар озодлиги ҳақида ҳар биримизда мавжуд бўлган нозик ҳис-туйғулар, кечинмаларни жўшқин лирик монологда беради. Ана шу шеърда Зулфия поэзиясининг пражданлик жўшқинлиги билан нафис лиризм бирга қўшилган ажойиб ўзига хос томони будун тўлалиги билан намоён бўлган. Зулфия риторикани севмайди, у энг юксак ғояларни ҳам ўқувчига оддий ва самимий юрак сўзлари билан етказишга моҳир. Замондоши, оддий аёлга бағишланган «Дўстимга» шеърининг формаси ана шу самимийлик ва соддаликдан иборат. Шоира революция образини яшнаб барқ урган баҳор манзаралари билан, қуёш нурлари остида гуллаётган табиат кўри-нишлари билан боғлиқ ҳолда тасвирлайди. Бу яшнаётган табиат, боғ-роғлар, далаларнинг муаттар ҳидлари билан нафас олаётган янги, озод совет аёлига мансубдир.

Очиқ кўзлар билан оламга боқдинг,
Ҳаётни танидинг ранг-баранг ва кенг.

Жаҳон ҳам умрида илк кўрди сени
Эркину, озоду ҳамма бобда тенг.

Ана шу эркину озод совет аёли, унинг характери, орзу-ўйи, интилишлари Зулфия шеърларида шу қадар гўзал ва жўшқин илҳом билан куйланади. Шунинг учун ҳам шоира шеърлари унинг минглаб замондошлари қалбидан ўзига қайноқ жавоб топа олади. Зулфиянинг номи ва асарлари фақат бизнинг мамлакатимиздагина машҳур бўлиб қолмасдан, бутун дунё калқларига ҳам танишдир. Шоира Екатерина Шевелёва ёзгандек, Зулфия «колониализм қанчадан-қанча азоб-уқубатлар келтирган Ҳиндистон, Бирма, Цейлон, Миср каби мамлакатларнинг ҳам энг севимли шоирларидан биридир»¹. Зулфия шеърларида Осиё ва Африка мамлакатларининг хотин-қизлари ўзларининг энг юксак орзу-умидлари, ниятлари ифодасини кўрадилар. Улкан Шарқнинг янги хотин-қизлари учун оташин санъаткор ва курашчи, йирик жамоат арбоби Зулфиянинг ўзи ҳам ана шу орзу-умидлар мужассаами ва ёрқин мисолдир.

ХАЛҚ БИЛАН ҲАМНАФАС ЯШАБ...

Зулфиянинг ижоди ўз халқи ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ. Шоирани кўпинча завод цехларида, пахта далаларида, бўз ва қўриқ ерларни ўзлаштираётганлар ҳузурида кўриш мумкин. Республикамиз ижтимоий ҳаётида рўй берувчи биронта ҳодиса ҳам унинг диққат-эътиборидан четда қолмайди. Яқинда шоира ўз қаламкаш дўстларига қарата бундай деган эди: «Пахтакор хотин-қизларнинг ҳар бир янги меҳнат қаҳрамонлиги, ҳар бир олимнинг кашфиёти, артистнинг муваффақияти ва хизмат кўрсатган ўқитувчининг юбилейидан четда туришинг керак эмас, шоир! Сен улар билан ёнма-ёнсан, сен ҳаётнинг қалб уришини дилнинг билан сезишинг керак, шунда дилнинг ҳам ҳар бир воқеага ўз муносабатини билдиради. Балқи халқ билан ҳамнафас яшаш деганлари мана шудир»¹.

Зулфиянинг бу сўзларини тўла маънода унинг ўзи ҳақида ҳам ишлатиш мумкин. Шоира—актив жамоат

¹ «Знамя», 1962, № 6, стр. 218.

² «Ташкентская правда», 1965, 11 июня, Зулфия, «Я пою зарю».

арбоби, республика Олий Советининг депутаты, тинчлик, қуролсизланишга бағишланган бир қанча конгресс ва кенгашларнинг қатнашчиси.

Зулфиянинг жамоатчилик фаолияти унинг ижоди уфқлари кенгайиши учун катта ёрдам беради. У, дунёнинг кўпгина мамлакатларида бўлган, минг-миглаб хотин-қизлар билан учрашган, ер куррасининг оддий кишилари ҳаёти, ғам-ташвишлари, орзу-умидларини ўз жўзи билан кўрган, қалби билан ҳис этган. Шоира бугунги кунда жаҳоннинг ҳар бир меҳнаткаш кишиси ягона орзу билан — тинчлик ҳақидаги орзу билан яшаётганлигини яхши билади. Улуғ Ватан уруши вақтида инсоният эркини фашизм вабосидан ҳимоя қилган жангчиларнинг оналари, аёллари номидан баралла гапирган Зулфия эндиликда тинчлик учун кураш ишига бағишланган шеърларни юксак жўшқинлик, граждандлик пафоси билан куйламоқда. Бу мавзу урушдан кейинги Зулфия ижодидаги асосий мавзулардан бири ҳисобланади. Шоира бу сеvimли мавзуини азиз оналарга, дунё хотин-қизларига мурожаат тарзидаги самимий, лирик сўзлар билан ёзади:

Мен онаман, менинг юрагим
Фарзандларим қувончига кон.
Дил орзиқар, баъзан тилагим
Ваҳималар ўраган замон.

Иўқ, урушнинг номи ҳам ўчсин,
Менинг ўғлим керак ҳаётга.
Истамайман — унинг дудлари
Қўнсин лаби узра қанотга.

Бас, бас эзгу оналар қалби
Яшай олсин беҳавф бахт билан.
Меҳнатимиз, ғазаб, севгимиз
Тинчлик дейди бутун халқ билан.

Кўкрак сути ва меҳнат билан
Биз жаҳонга берганмиз турмуш.
Она қалби оёққа турса,—
Ўғлим, сира бўлмайди уруш!

Зулфиянинг одатдаги нафис ва самимий овози инсониятни янги уруш гирдобига тортмоқчи бўлганлар тўғрисида гап боргудай бўлса, яна ғазабкор ва кескинлашади. «Саодатнинг америкалик хонимга жавоби» тинчлик душманларига қарата ғазаб ва нафрат билан тўлиб-тошгандир. Аксинча, шоиранинг «Мушоира» шеъ-

ри ер юзида тинчлик учун журашаётган одамларга нисбатан илиқ, меҳрибон сўзлар билан ёзилган. Автор бу шеърда Ҳиндистонда мавжуд бўлган традицион шеър баҳси ҳақида сўзлайди. Мазкур поэтик айтишув Зулфия учун маҳорат байрамигина эмас, у, бу айтишувда жаҳон халқлари қардошлик бирлигининг улуғ символини кўради. Мушоира қатнашчилари, традицияга кўра, айтишув бўлаётган жойга жиришда ўз оёқ жийимларини ечишлари керак. Мана шу кичкина бир деталнинг ўзи шоирада қатор фикрий мулоҳазаларни туғдиради. Кашмир ва Тошкент, Бағдод ва Цейлон, Ҳиндистон ва Эрон этикдўзлари, косиблари тиккан пойабзаллар ёнма-ён қўйилганлиги Зулфия учун меҳнат аҳлларининг дўстлик символи бўлиб кўринади. Шоирларнинг шеърый айтишувининг ўзи ҳам алоҳида маъно касб этган. Зулфия бунинг тинчлик ва ҳурликни орзу қилаётган халқларнинг қардошлиги деб қабул қилади. «Дилларни пайвандлар эди сатрлар, Дўстлик, қардошликнинг кўпригисимон». Шоира ер юзининг барча халқлари шоирлар тинчлик қўшиғини тўқиши учун мана шу дўстлик ва бахт байрамига келишларини орзу қилади. Шеърнинг хотима қисми қуйидагича кўтаринки бир чақириқ билан тугалланади:

Даврамиз меҳрга тўлиқ бир олам,
 Дўстлар бари жам.
 Буюк мушоира этади давом,
 Келингиз, сиз ҳам!

ХОТИМА

Ажойиб ўзбек шоираси — коммунист Зулфиянинг таланти кўпқиррали ва ёрқиндир. У, ўзбек совет адабиётида таниқли таржимон, Шевченко, Исаковский, Некрасов, Саломеи Нерис ва бошқа кўплаб қардош халқлар шоирларининг асарларини таржима қилган. Зулфия севимли шоиримиз Ҳамид Олимжоннинг поэмаси асосида ёзилган «Зайнаб ва Омон» операси либреттосининг авторини ҳамдир. Турмушимизнинг бир қанча актуал масалаларига бағишланган унинг ўткир публицистик чиқишлари минг-минглаб китобхонларимизда, газетхон, журналхонларимиз, радио тингловчилари ва телетамошабинларда катта қизиқиш уйғотади.

Йилдан-йилга Зулфия истеъдоди камол топиб бор-

моқда, лекин у, бошқа улкан шоирлар сингари, ҳамон ижод ишига бераҳм ва танқидий муносабатда бўлади. У ўзига ўзи ниҳоятда талабчан бўлиб ҳар бир мисрани қалб призмасидан ўтказиб, оиллиқлайди. «Рашк» шеърида шоира кишиларга жуда зарур одам бўлишни орзу қилади, ҳамма вақт ҳам инсонлар чанқоғичи босишга тайёр турадиган оддий ариқчага суқланиб қарайди.

Кумуш сочдай ёйилар сув ҳам,
Қуйилади тупроқ қўйнига.
Менинг қалбим рашк бўлиб шу дам,
Осилади сувнинг бўйнига.

Ҳовуч-ҳовуч ичади қизча,
Сероб бўлиб кетар ташна лаб,
Шеърим ўқиб бир ҳовуч сувча
Баҳра олармикан бирон қалб?—
Шу рашк мени қийнар бу нафас!.

Зулфия мана шу оддий сатрларда турмушда актив иштирок этишга сафарбар этилган совет санъати ва адабиёти борасидаги ўз ноёб тасаввурларини ифодалаган. Совет адабиёти ва санъати одамларга куч ва мадад берувчи ҳаётбахш булоқдир, у кишиларга кураш ва енгилш илмини ўргатади. Ажойиб совет санъаткори, ватанпарвар Зулфияхонимнинг поэзияси ана шу юксак фазилатларни ўзида акс эттиради.

«Правда» газетаси ўзининг 1965 йил 9 январдаги «Совет халқи улугвор ишларини муносиб акс эттирайлик» редакция мақоласида бундай ёзган эди: «Жамиятимиз ҳаётининг асл моҳиятини, коммунизмга бўлган унинг интилишини ишонarli, ҳаяжонли ва ёрқин акс эттирган асарларгина совет санъати ривожланишига муносиб ҳисса бўлиб қўшилади, чунки буларда олға қараб бораётган йўлимизда учровчи барча салбий томонлар аёвсиз фош этилади».

Ўз ижоди билан партия ишига хизмат қилаётган илгор совет ижодкорлари қаторида талантли ўзбек шоираси Зулфия ҳам порлоқ истиқболимизга зўр ишонч билан шаҳдам қадам ташлаб бормоқда.

Шоира ўзининг «Улуғ туғилиш» деган бир шеърида чет ёллик бир меҳмонга 1917 йилдан бошлаб ҳақиқий ҳаёт кечири бoшлаганини фахрланиб сўзловчи кекса колхозчи тўғрисида ҳикоя қилади. Бу сўзлар катта умумлашма маънони англатади. Зулфиянинг бу қаҳра-

мони қиёфасида Улуғ Октябр туфайли қайта туғилган гўзал Ватанимиз — озод Совет Ўзбекистони образи гавдаланади. Зулфиянинг бутун ижоди — бу Ўзбекистоннинг «қайта туғилиш» гимни, революция гимни, Коммунистик партия ва унинг улуғ доҳийси Владимир Ильич Ленин гимни бўлиб янграйди.

Зулфия В. И. Ленин туғилган куннинг 95 йиллиги муносабати билан 1965 йил 22 апрелда «Литературная газета»да босилган мақоласида бундай деган эди: «Мен «Ленин» номини биринчи бор қачон эшитганимни яхши эслай олмайман. Аммо болалигимдан Тошкентда содир бўлувчи ҳар бир янгилик, ҳар бир яхши нарсани ана шу қисқа ва ёрқин номсиз тасаввур эта олмайман. Мана, хотин-қизлар клубига кираверишда тепага осиб қўйилган қизил байроқ ҳилпираб турибди — Бу Ленин... Жиззахдан келган қаришдошимга Совет ҳокимияти ер берибди — бу Ленин... Майдонда митинг, у ерда мардона, оташ сўзлар айтиляпти, ўртада лов-лов ёнғичи ўтга яна бир паранжи ташланди — бу ҳам Лениннинг иши... Илгаритдан, болаликдан бўлган ҳиссиёт ҳануз менда сақланиб келади: Ленин ер юзида мавжуд ҳамма бахт, эркинлик ва нурга алоқадор... ҳали қанчалаб йиллар ўтар ва лекин одамлар инсоният бахти, шодлиги ва нур ҳақидаги орзу-умидларини мангу Ленин номи билан боғлиқ ҳолда тушунадилар». Шоира бундан қанча йиллар муқаддам ёзган «Нур» шеъри ана шу юқоридagi сўзлар билан ҳамоҳангдир. Автор бунда миллионлаб меҳнаткашлар дилида Ленин ёққан сўймас, буюк нурини шарафлайди. Бу — революция нури, озодлик ва бахт нуридир.

Ҳаётим, ишларим ижодимда ул,
Отадай илгари бошлаб юрибди.
Ҳозир сиз ўқиган шеъринг ҳам ҳар йўл —
Байтида ўша нур порлаб турибди.

Ленин ёққан ҳаётбахш нур бутун совет халқини янгидан-янги ғалабалар сари илҳомлантирмоқда. Халққа кизмат қилиш ва доҳий Лениннинг улуғ ишига кизмат қилишни совет адабиёти ва санъати арбоблари ўзларининг муқаддас бурчлари деб биладилар. Зулфия ҳам ўзининг бутун талантини ана шу ажойиб мақсадга бахш этмоқда. У бепоен Ватанимизнинг қайноқ ҳаётини улуғлайди. У ўз замондошларининг дугоналари — совет хо-

тин-қизларининг бой, сермазмун ички дунёсини таран- нум этади. Шоира ўз лирикасида совет кишисига — коммунизм қурувчисига хос бўлган юксак ахлоқ нор- маларини баён этади.

«Чет элда биз совет адабиётчиларини ташвиқотда айблайдилар,— деган эди яқинда Зулфия.— Мен ҳеч қачон ўзимдан бунақа айбномани олиб ташламайман. Фахрланиб айтаманки, мени Ленин комсомоли тарбия- лаган. Мен Ленин партиясининг аъзосиман. Албатта, мен ташвиқот олиб бораман. Нега олиб бормас экан- ман? Мен ташвиқот қиладиган барча нарса — бу гўзал- лик-ку! Мен осуда, бахтиёр еримизда қулф урадиган ажойиб ҳаётни ташвиқ қиламан. Мен ўзидан ҳар қандай қуллик азобларини олиб ташлаган совет кишисини куй- лайман. Мен бугунги бахтиёр кунимиздан ҳам яхшироқ бўладиган гўзал келажак ҳақида гапираман. «Мен тонг- ни куйлайман». Шейрий китобларимдан бирининг номи ҳам ана шундай деб аталади. Агар ана шуларнинг ҳаммаси ташвиқот деб аталадиган бўлса, у ҳолда мен тонгни, нур ва умидни бундан кейин ҳам куйлашни да- вом эттираман»¹.

¹ «Ташкентская правда», 1965, 11 июня, Зулфия. «Я пою зарю».

На узбекском языке

АДХАМ АКБАРОВ

член общества

СТРОКИ СЕРДЦА

Объединенное издательство
ЦК Компартии Узбекистана
Ташкент — 1965

Таржимон Ў. Муҳиддинов Редактор С. Тйлла.
Техредактор В. Зубовская Корректор В. Ҳакимов

Теришга берилди 13/IX 1965 й. Босишга рухсат этилди 25/XI-1965.
Қоғоз формати 84×108^{1/82}. Босма листи 1,25. Шартли босма листи
2,05. Нашриёт ҳисоб листи 1,91. Тиражи 19620. Нашр № 401.
P.01286. Заказ № 4770. Баҳоси 6 тийин.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети бирлашган нашриётнинг
босмахонаси. Тошкент, „Правда Востока“ кўчаси, уй № 26.